

A GENERATÍV NYELVELMÉLETRŐL

A XIX. és a XX. század eleji nyelvtudományban egy sajátságos helyzetnek lehetünk tanúi: ez a nyelvészet a nyelvek történeti tanulmányozása és genetikai összehasonlítása tekintetében csodálatra méltó eredményeket mondhat magáénak, de épp e két döntő mozzanat abszolutizálása akadályozta meg abban, hogy figyelmét és erejét a nyelv lényegének, természetének a megismerésére fordítsa. Kis túlzással szinte azt mondhatnók, hogy a Saussure előtti nyelvészet hol a logikának (logikai irányzat), hol pedig a lélektannak (lélektani irányzat) volt a „segédtudománya“.

Saussure és a strukturalizmus

Ferdinand de Saussure (1857—1913) neves svájci nyelvtudós elévülhetetlen érdeme abban áll, hogy új koncepciót honosított meg a nyelvtudományban; a nyelvet egymást kölcsönösen feltételező jelek rendszerének tekintette, olyan jelrendszernek, amelyben az egyes elemek értékét elsődlegesen nem pozitív tulajdonságaik, hanem a többi jelekhez való viszonyuk, a rendszerben elfoglalt helyük határozza meg; következetesen elhatárolta a nyelvet (langue) a beszédől (parole), a társadalmi az egyénitől; különbséget tett a nyelvnek mint az emberek közötti érintkezés és a gondolatok kifejezésének eszköze, tehát a nyelv funkciója és működése, valamint a nyelv létezésének feltételei között; a nyelv működését, mechanizmusát a belső nyelvészet (linguistique interne) tanulmányozza, létezése feltételeinek, az illető nép történetével és művelődésével való kapcsolatának a vizsgálata pedig a külső nyelvészet (linguistique externe) hatáskörébe tartozik. A történeti (diakrón) és a leíró (szinkrón) mozzanat elhatárolása szintén fontos tétele a svájci nyelvtudós koncepciójának, s ezzel mintegy visszaállította jogaiba az addig viszonylag elhanyagolt leíró nyelvészetet. Többek között Saussure tanítása nyomán kezd egyre erőteljesebben érvényesülni a nyelv szemiotikai (jelteni) szempontú tanulmányozása is. Általában a Saussure tanítása nyomán kialakult strukturalista irányzatok (a prágai iskola, a dán glosszematika és az amerikai deskriptív nyelvészet)* legfőbb érdemét tudománytörténetileg abban látjuk, hogy túlléptek a hagyományos nyelvészeti iskolák nem mindig következetes felfogásán — amelyek gyakran a nyelvet a lélektan, a fiziológia, a logika, a szociológia és más tudományok szempontjából vizsgálták —, s ezáltal megteremtették a független modern nyelvtudományt. Hangsúlyozni kívánjuk: a nyelvtudomány autonómiájának ilyenszerű „kivívása“, a nyelv működése és szerkezete, tehát a belső nyelvészet problémáinak az előtérbe állítása jogos és törvényszerű reakció volt a múlt század 70-es éveiben kibontakozó újgrammatikus irányzattal szemben; ma már azonban ezt az autonómiát nem abszolutizálhatjuk, csak viszonylagosnak tekinthetjük. Ha napjainkban a generatív nyelvelmélet más tudományos diszciplínák eredményeit is felhasználja és esetleg módszereiket is igénybe veszi, ez egyáltalán nem veszélyezteti a nyelvtudomány viszonylagos függetlenségét, sőt — mint ezt már többen is hangsúlyozták — a nyelvtudománynak támaszkodnia kell más tudományok eredményeire, mint ahogy a nyelvtudomány eredményeit is gyümölcsöztetik más tudományos diszciplínák, sőt bizonyos tudományos

* Lásd Máthé Jakab: *Strukturalizmus a nyelvészetben*. Korunk, 1970. 2.

problémákat csak a különböző területek szakembereinek az együttműködése oldhat meg.

Egyszóval: az ún. klasszikus strukturalista iskolák, ha néha méltánytalanul el is hallgatták a hagyományos nyelvtudomány felbecsülhetetlen eredményeit, cáfolhatatlan érdemeket szereztek a nyelvelemzés módszereinek tökéletesítésében és árnyaltabbá tételében; a nyelv rendszerének olyan rejtett mozzanatait tárták fel elméleteikben, amelyeket a hagyományos nyelvtudomány egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben vizsgált. A strukturalista nyelvszemlélet nem csupán a nyelvtudományt emelte a tudományosságnak egy magasabb szintjére, hanem más diszciplínákra is gyümölcsözően hatott.

A strukturalizmustól a generatív nyelvelméletig

Fejtegetésünkben a klasszikus strukturalista iskolák jelentőségét próbáltuk méltatni, de rá kell mutatnunk hiányosságaira is. A Saussure utáni strukturális nyelvészet — a saussure-i nyelvi jel koncepciójára alapozva — a nyelvben a jelek *statikus* rendszerét vizsgálta; a gyakorlatban a nyelvészek megelégedtek azzal, hogy a viszonylagos egzaktuság igényével felleltárazzák a nyelv különböző szintű egységeit, és azokat a megfelelő osztályokba sorolják. Tehát ez a nyelvészet, de különösen a klasszikus amerikai deskriptív nyelvészet, még ma is erősen taxonomikus, azaz osztályozó s ennél fogva empirikus jellegű. A nyelv a maga valóságában sokkal bonyolultabbnak bizonyult, mint amennyire a rendelkezésünkre álló nyelvészeti apparátus sejtetni engedte. Éppen ezért a hagyományos és a klasszikus strukturalista nyelvészet korlátain túllépve, de eredményeiket hasznosítva, egy olyan nyelvészeti koncepciót kellett meghonosítani, amely elméletileg hatékonyabb, általánosabb, módszereit tekintve egzaktabb, gyakorlatilag pedig alkalmasabb arra, hogy viszonylag teljes képet adjon a nyelv működéséről. Napjainkban ilyen koncepciónak ígérkezik a *generatív nyelvelmélet*, amely jobban összhangban áll a korszerű tudományelmélet követelményeivel, és egzaktabb alapokon nyugszik, mint a hagyományos vagy a strukturalista nyelvészet.

A nyelvész gyakorlati tevékenységében nem a saussure-i értelemben vett nyelvet vizsgálja, hanem mindig írott vagy beszélt szöveggel találja szemben magát, s az elemzés során ebből próbál általánosítani, bizonyos szabályokat a nyelvre, illetve annak grammatikájára vonatkozólag megállapítani. E felfogás szerint a kiindulópont: a szöveg (írott vagy beszélt változat), az eredmény pedig az elemzés során a grammatika. Ez a koncepció a 40-es évek második felében és az 50-es évek elején az amerikai deskriptív nyelvészet következetesen formális irányzatában csúcsosodik ki. Ez a fajta nyelvészet a nyelvi képződményeket mint kész eredményt (ergon) vizsgálja, és teljesen figyelmen kívül hagyja annak a folyamatnak, tevékenységnek (energeia) a vizsgálatát, amely a kész „termék” létrehozásához vezetett, holott ennek a tevékenységnek az ismeretében alkothatunk magunknak valamennyire is világos képet a nyelvi mechanizmus bonyolult működéséről. Sem a hagyományos nyelvészet, sem pedig a klasszikus strukturalista irányzatok — itt elsősorban az amerikai deskriptív nyelvészet szélsőséges formális ágára gondolunk — nem tűztek és nem is tűzhettek maguk elé ilyen feladatot, noha a hagyományos nyelvészetben implicit (nem kifejtett) módon benne rejlett egy ilyen dinamikus megközelítésnek a lehetőség.

A formális nyelvi elemzés módszerei elégtelennek bizonyultak bizonyos, az anyanyelvi intuíciónk alapján is sejtett különbségek rögzítésére; a jelentéstani mozzanatot mellőző elemzés szerint semmilyen különbség nincs az alábbi két mondat között: *Péter a barátjával sétál — János a ceruzával ír*, holott minden magyarul

beszélő egyén számára világos e két mondat szemantikai különbsége. A hagyományos iskolai nyelvtanok is sok olyan mozzanatot tartalmaznak, amelyek a generatív grammatikák felé mutatnak, sőt mondhatnók, hogy szándékukban a hagyományos nyelvtanok is generatív grammatikák, jóllehet még a legkidolgozottabb iskolai nyelvtan sem megy túl azon, hogy megadja a különböző nyelvtani szabályok alóli kivételek listáját, és példákkal illusztrálja a legáltalánosabb sémák (struktúrák) realizálását, de nem tesz kísérletet arra sem, hogy megmagyarázza, miként alkotja és értelmezi a beszélő a különböző mondatokat. A hagyományos grammatikák hallgatólagosan abból indulnak ki, hogy a beszélő anyanyelvi intuíciója segítségével a megfelelő példák alapján bizonyos szabályokat állapít meg, s ezen szabályok segítségével képes újabb mondatokat létrehozni, de magát a nyelvi intuíciót — a grammatika latens, tudatalatti ismeretét — ez a grammatika sem magyarázza.

Mondanunk sem kell — s itt egyetérthetünk Szépe György megállapításával —, hogy a generatív nyelvelmélet segítségével is kb. csupán egynegyedét tudjuk még ma is ellátni annak a sok feladatnak, amelyet a nyelv különböző megnyilvánulásainak leírásában szükségesnek látunk (*Nyelvi funkciók, generatív nyelvészet, népköltészet. Valóság, 1969. 6*).

A generatív nyelvelmélet gyökerei és lényege

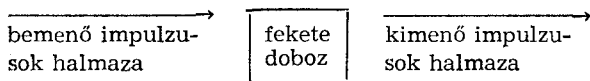
A generatív nyelvelmélet századunk 50-es éveinek második felében az amerikai deskriptív nyelvészet bírálatából nőtt ki, s nemcsak a hagyományos grammatikának a meghaladását jelenti, hanem bizonyos szempontból szemben áll a többi strukturalista irányzattal is. Ennek az elméletnek központi kérdése kb. így fogalmazható meg: hogyan lehet „véges” számú grammatikai eszközzel „végtelen” számú, grammatikailag helyes mondatot alkotni. Ez az elmélet tehát az ember nyelvi képességeinek, nyelvismeretének (angolul: linguistic competence, franciául: faculté de langage) az elmélete kíván lenni, s mint ilyen nem előzmény nélküli az emberi gondolkodás történetében.

Mínthogy sem a hagyományos grammatikák, sem a különböző strukturalista irányzatok nem vizsgálták — az előbbieket legfennebb csak sejtetni engedték — a nyelv működése mögött meghúzódó bonyolult szabályrendszert, az a látszat alakult ki, hogy a nyelvhasználat (angolul: linguistic performance) pusztán egy asszociatív mechanizmus, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy nyelv (legtöbbször az anyanyelvről van szó!) elsajátítása a szavaknak a dolgokkal és jelenségekkel való egyszerű párosításán alapszik. Igen ám, de egy ilyenfajta asszociatív felfogás csak a már hallott nyelvi képződmények ismétlésére szorítkozik, holott — saját tapasztalatunkból tudjuk — képesek vagyunk új, soha nem hallott mondatok megértésére és létrehozására is (Kis János — Pap Mária: *A generatív grammatika filozófiai háttere. Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 3*). Ez utóbbi szempont hangsúlyozása — ti. az új, soha nem hallott mondatok megértése és létrehozása — sarkalatos tétele a generatív nyelvelméletnek, mínthogy egyrészt ez a képesség jelenti a tökéletes nyelvismeretet, s ezáltal lehetővé válik a grammatikailag helyes mondatoknak a grammatikailag helytelen mondatoktól való megkülönböztetése, másrészt pedig ez a tulajdonság különbözteti meg az embert az állatvilág egyedeitől. (Még a legintelligensebb állat is csak bizonyos nyelvi alakulatok ismétlésére képes, csupán az ember tud új kombinációk alapján soha nem hallott közléseket létrehozni.)

Nos, a generatív grammatika fő teoretikusa, Noam Chomsky, a massachusettsi (Amerikai Egyesült Államok) műszaki egyetem tanára, elméletének filozófiai alapjait a XVII. századi racionalista hagyományokra támaszkodó karteziánus eszméig vezeti vissza. A „karteziánus” jelentése nem „Descartes”-é, „Descartes-ot

követő“, hanem „Descartes-hoz közel álló, racionalista“. Mint ismeretes, Descartes nem dolgozott ki összefüggő nyelvelméletet, csupán a különböző filozófiai munkáiban található értékes utalások, megjegyzések a nyelv lényegére és működésére vonatkozólag. Az ún. karteziánus nyelvészet középpontjában a janzenista tanokat hirdető Port Royal-i apátság *Grammaire générale et raisonnée*-ja áll, s az irányzat a XVII. századi „filozofikus“ és „egyetemes“ grammatikától nagyjából a XIX. század eleji romantikus nyelvfilozófiáig terjed, amelynek Wilhelm von Humboldt, a nagy német nyelvfilozófus inkább a lezárója, mint az „új“ nyelvészet megalapítója (lásd Szépe György recenzióját Noam Chomsky *Cartesian Linguistics* című könyvéről. *Filológiai Közlöny*, 1967. 1—2).

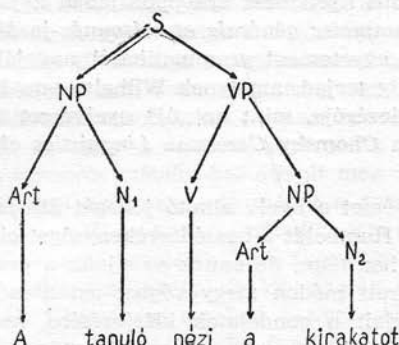
A karteziánus nyelvészet a nyelv alkotó jellegét állítja vizsgálódásának középpontjába. A már említett Humboldt a beszédtevékenységet olyan folyamatnak tekinti, ami mindig valami újat hoz létre, de ennek az újnak a produkálásában megvan az állandó elem, meghatározott módon megy végbe; azt a módot, ahogyan egy nyelv alakítja és rendezi hangjait a gondolatok kifejezésére, nevezi Humboldt a nyelv „formájának“, más szavakkal: a nyelv „formájában“ a „nyelvalkotás módja“ jut kifejezésre, egy olyan törvény, amely szerint a beszélő közösség „generálja“ a nyelvét (lásd Telegdi Zsigmond: *A transzformációs generatív grammatika történeti előzményeiről. Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 1969). A generatív elv lényegének szemléltetésére általában az ún. fekete dobozos eljárást (angolul: black box) használják fel, amelyet a következő ábrával illusztrálhatunk:

A fekete doboz belsejében lévő objektumról nem tudunk semmit; a bebocsátott (elektromos) impulzusok, amelyeknek a paramétereit meghatározott módon változtatjuk, különböző hatást váltanak ki a doboz belsejében lévő objektumon, s így a hatás eredménye lemérhető a kimenő impulzusok halmazán. Így egyre többet tudunk meg a doboz belsejében lévő objektumról. Az ilyenfajta hipotézis korántsem tekinthető ideális állapotnak, de a bonyolultabb jelenségek vizsgálatakor — ha például az ember szellemi tevékenységéről van szó — elég gyakran igénybe szokták venni. A nyelvi képesség vizsgálatával is valahogyan így állunk. A gyermek is kezdetben töredékes impulzusok formájában kapja a környezetétől a különböző nyelvi adatokat, de fokozatosan mind többet tud meg anyanyelve grammatikájáról, és egy szép napon már biztonsággal használja anyanyelvét. Nyilvánvaló, hogy itt egy, az emberrel vele született képességről (facultas innata) van szó. A generatív nyelvelmélet — mint már utaltunk erre — ezt a nyelvi képességet kívánja modellálni, s ezenkívül egy olyan nyelvelmélet feladatát is el kell látnia, amely valamennyi természetes nyelv leírására alkalmas grammatika alapelveit megadja, valamint el tudja dönteni azt is, hogy a lehetséges grammatikák közül a szóban forgó nyelvre melyik a legalkalmasabb. Napjainkban már több generatív grammatika típus is létezik, de ezek közül a legismertebb és a legelterjedtebb a Chomsky-féle *generatív transzformációs grammatika* (lásd *Aspects of the Theory of Syntax* — A szintaxis elméletének aspektusai. Cambridge, 1965).

A hagyományos felfogás szerint a mondat úgy keletkezik, hogy a kérdéses nyelv szabályainak ismeretében a szavakat meghatározott módon összeszerkesztjük, hogy azok gondolataink kifejezésére alkalmassá váljanak; a szavak elrendezési módja lesz a szóban forgó mondat struktúrája. A mondat elemei közötti viszony kifejezésére — az amerikai deszkriptív nyelvészetben kialakult gyakorlat nyomán

— a legkézenfekvőbb eszköz az ún. ágrajzzal történő ábrázolás. Ennek lényegét az alábbi példán mutatjuk be: *A tanuló nézi a kirakatot*, amelynek ágrajza a következő:

(A szimbólumok jelentése a következő: *S* = mondat; *NP* = névszói rész; *N₁* = alanyesetben álló főnév; *N₂* = tárgyesetben álló főnév; *VP* = igei rész; *V* = ige és *Art* = névelő.) Ágrajzunk tartalmazza tehát mindazokat a grammatikai információkat, amelyek szükségesek a kérdéses mondat szerkezeti leírásához. A generatív grammatikában ugyanezt a műveletet másképpen is elvégezhetjük, mégpedig az ún. deriváció (levezetés) segítségével, amely egymást követő, pontosan meghatározott sorrendben történő szabályoknak az alkalmazása; a mondattal egyidőben létrehozzuk annak szerkezeti leírását is. Ezek szerint fenti mondatunkat a következő szabályok segítségével generálhatjuk:

- I. *S* → *NP₁ + VP*
- II. *NP₁* → *Art + N₁*
- III. *VP* → *V + NP₂*
- IV. *Art* → *a*
- V. *N₁* → *tanuló*
- VI. *V* → *nézi*
- VII. *NP₂* → *Art + N₂*
- VIII. *N₂* → *kirakatot*

A mondat globális szimbólumából (*S*) indultunk ki, és minden lépésünkben csak egy szimbólumot írtunk át; → azt jelenti: „írd át mint...”. A derivációban (levezetés) szintén a mondat globális szimbólumából indulunk ki (*S*); második lépésként a névszói és az igei rész következik (*NP₁ + VP*); harmadik lépésben a névelő és a névszó szimbólumát írjuk át (*Art + N₁ + VP*); a negyedik lépés eredményeként az igei rész újrainírása következik (*Art + N₁ + V + NP₂*) egészen addig, amíg eljutunk a konkrét mondatig. Az ilyen jellegű szabályoknak az alkalmazásával azonban a szóban forgó nyelvnek csak az aktív kijelentő mondatai generálhatók, holott a nyelvben bonyolultabb képződmények is léteznek. Az a felismerés, hogy a nyelv egyszerűbb alakulataiból bizonyos — jól körülhatárolt — műveletek segítségével levezethetők a nyelv bonyolultabb képződményei is, képezi a generatív transzformációs grammatika alapját. Természetesen már a hagyományos iskolai nyelvtanok gyakorlatában is találkozunk a transzformáció fogalmával (az ige átalakítása névszóvá: *A fiú tanul* → *a fiú tanulása*; aktív szerkezetek passzív szerkezetekkel való felcserélése: *Elevul citește cartea* → *Cartea este citită de elev*), de központi kategóriává csak a generatív transzformációs grammatikában alakult át.

Mi a funkciója a generatív grammatikában a transzformációnak? A már többször idézett neves amerikai nyelvész, Noam Chomsky grammatika-elméletének megalá-

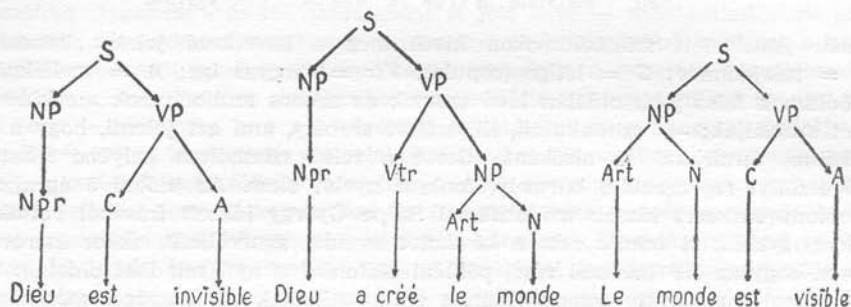
pozása során különbséget tesz a mondatok felszíni és mélyszerkezete között. A *mélyszerkezet* a mondatnak tulajdonképpen egy absztrakt váza, a logikai-szemantikai viszonyok hálózata, amely ilyen formában hozzáférhetetlen a közvetlen érzékelés számára. Ez az absztrakt szintaktikai váz csak akkor válik a közvetlen érzékelés számára hozzáférhetővé, ha a beszéd (írás) folyamán „fizikai formába öltöztetjük“. A fizikai forma, ez a lineáris (szalagszerű) képződmény lesz a mondat *felszíni szerkezete*, azokat a műveleteket pedig, amelyek segítségével „kibontjuk“ a mélyszerkezetből a felszíni szerkezetet, nevezzük *transzformációs szabályoknak*. A felszíni és a mélyszerkezet fogalmát — Chomsky után — a már klasszikussá vált, a XVII. századi *Grammaire générale*-ből vett példával szemléltetjük:

Dieu invisible a créé le monde visible (A láthatatlan isten teremtette a látható világot)

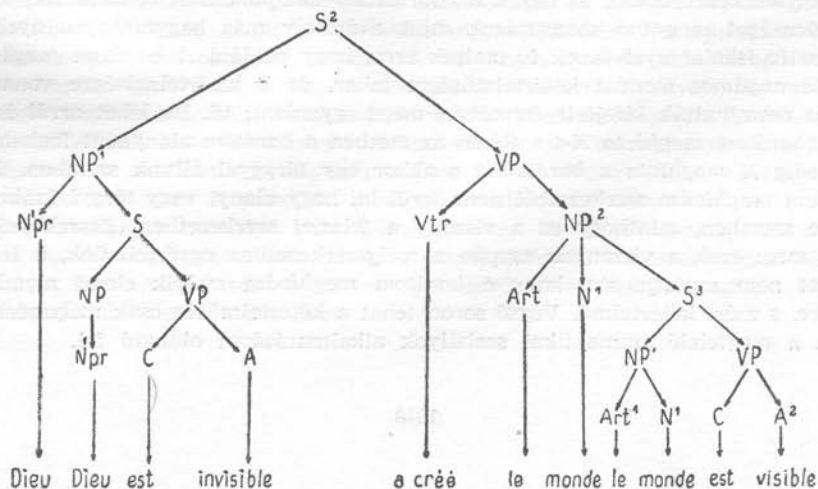
Ez a felszíni szerkezet három elemi mondatra vezethető vissza:

1. *Dieu est invisible* (Az isten láthatatlan)
2. *Dieu a créé le monde* (Az isten teremtette a világot)
3. *Le monde est visible* (A világ látható)

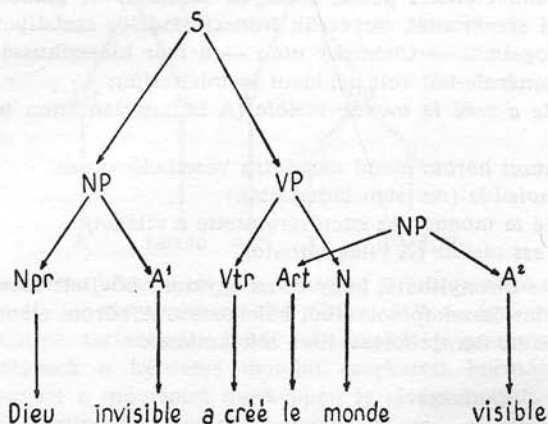
Történetileg is bizonyítható, hogy ez az egyszerű bővített mondat a már említett három elemi mondat összekapcsolásából keletkezett. A három elemi mondat absztrakt szintaktikai szerkezete ágrajz formájában a következő:

Ha most a három elemi mondatot összekapcsoljuk, a következő mélyszerkezetet kapjuk:

E szintaktikai mélyszerkezetből a megfelelő transzformációs műveletek során eltűnnek az S szimbólumok s általában az ismétlődő elemek (*Dieu, est, le, monde*), és csak egyetlen jól szervezett, az elemi mondatokat „felszívó”, „felsőbb” szintű, komplexebb mondatot nyerünk. A megfelelő transzformációs műveletek után (mellőzve az egyszerűség kedvéért a fonológiai szabályok részletezőbb bemutatását) a következő felszíni szerkezetet kapjuk:

(A már ismertetett szimbólumokon kívül még a következő jeleket használtuk: *Npr* = tulajdonnév; *C* = létige (copula); *Vtr* = tárgyias ige; *A* = melléknév; a szimbólumok felső jobb oldalán lévő számok az azonos szimbólumok megkülönböztetését szolgálják; → szintaktikai, ill. szótári szabály, ami azt jelenti, hogy a felső szimbólum újraírható az alsóként, illetve a felső szimbólum helyébe írható az illető osztályt reprezentáló bármely konkrét nyelvi elem. Az utóbbi 5 ágrajzot és szimbólum-rendszert kisebb módosítással Szépe György idézett írásából vettük át). Ha megfigyeltük *A tanuló nézi a kirakatot* mondat generálását, akkor észrevehetjük azt, hogy az NP (névszói rész) például előfordul a nyíl mindkét oldalán. Ezzel az eljárással a generatív transzformációs grammatikának egy lényeges mozzanatára, nevezetesen a rekurzivitás fogalmára hívtuk fel az olvasó figyelmét; az igazi rekurzivitás azonban a mondat globális szimbólumára (S) vonatkozik. A nyelvnek a már többször említett alkotó mozzanata a szabályok rekurzivitásában és a transzformációkban jut kifejezésre.

Mínthogy a generatív transzformációs grammatika különbséget tesz a felszíni és a mélyszerkezet között, és egy transzformációs komponenssel rendelkezik, sokkal több jelenséget meg tud magyarázni, mint akármely más hagyományos nyelvtan. A normatív iskolai nyelvtanok is utaltak arra, hogy például *A barátom meghívása meglepte anyámat* mondat kétértelműséget takar, de a kétértelműségre vonatkozó intuíciót nem tudták kifejtett formában megmagyarázni; ui. itt lehet arról is szó, hogy *A barátom meghívta X-t* s ebben az esetben *a barátom* alanyként fogható fel, vagy pedig *X meghívta a barátomat* s akkor egy tárggyal állunk szemben. Tehát *a barátom meghívása* szerkezetből nem derül ki, hogy alanyi vagy tárgyi funkcióval állunk-e szemben, mínthogy ez a viszony a felszíni szerkezetben „összekuszáltan” jelenik meg; ezek a viszonyok csupán a mélyszerkezetben egyértelműek, a felszíni szerkezet nem mutatja azt, hogy *a barátom meghívása* melyik elemi mondatból jött létre, s ezért kétértelmű. Végső soron tehát a kétértelműség csak mélyszerkezeti szinten, a megfelelő szemantikai szabályok alkalmazásával oldható fel.

Egy nyelv tökéletes ismerete nem csupán azt tételezi fel, hogy a beszélő anyanyelve szabályainak ismeretében soha nem hallott új mondatokat képes létrehozni, hanem azt is, hogy e képessége folytán meg tudja magyarázatosítani a helyes mondatokat a helytelen mondatoktól. A generatív grammatika arra is magyarázatosít ad, hogy az azonosság mellett milyen különbségek választják el egymástól a két mondatot: *A tanuló nézi a kirakatot* és *A kutya rágja a csontot*; vagy a különbség ellenére mi azonos az alábbi két mondatban: *Elevul citește cartea* és *Cartea este citită de elev*. Nem nehéz kitalálni, hogy *A tanuló nézi...* és *A kutya rágja...* között a szerkezeti azonosság mellett szemantikai különbségek léteznek, a két román mondatot pedig a szerkezeti különbség ellenére szemantikai azonosság kapcsolja össze. Mindez azt mutatja, hogy a beszélő nyelvi képességének a viszonylag teljes leírásához szükségünk van ún. szemantikai szabályok alkalmazására is. Az esetleges ellenvetéseket elkerülendő, hogy ti. a hagyományos grammatika is látta a különbséget és az azonosságot a fenti típusú mondatok között, azt válaszolhatjuk erre, hogy a hagyományos grammatika ún. *ad hoc* szabályokkal próbált az ilyen kérdésekre választ adni, a generatív grammatika pedig egy viszonylag jól átgondolt koncepció birtokában az egyedi eseteket általánosító szabályok formájában keres megoldást a kérdésekre.

A generatív transzformációs grammatika a nyelvi képesség leírásának teljességére törekszik, de ez az igénye még nagyon is viszonylagos. Fejtegetéseinkből — úgy véljük — az is kiderült, hogy a generatív nyelvelmélet — ha a hagyományos grammatika „tagadása“- és túlhaladásaként is jött létre — nem nélkülözheti ennek eredményeit, sőt ezekre támaszkodva pontosabbá és kifejtettebbé teszi azt a bonyolult szabályrendszert, amelyet grammatikának nevezünk. A generatív transzformációs grammatika a már említett szintaktikai rész mellett egy szemantikai és egy fonológiai részt is tartalmaz, ami a nyelvészeti jelentéstant és a hangtant foglalja magában. E két utóbbi komponens a szintaktikai részhez viszonyítva — amelynek segítségével a mondatok generálását végezzük — csak interpretáló (magyarázó) jellegű, ami azt jelenti, hogy a szemantikai és fonológiai rész a mélyszerkezetnek és a felszíni struktúrának a jelentéstani, illetve a hangtani „kibontását“ végzi el. Megjegyezni kívánjuk, hogy a mondat csak a fonológiai szabályok alkalmazása után válik értelmes egésszé, a transzformációs szabályok után nyert felszíni szerkezet egy „kisebb“ fokú absztrakciónak tekinthető; *A tanuló nézi a kirakatot* a megfelelő transzformációk végrehajtása után kb. ilyen formában képzelhető el (természetesen bizonyos sematizálással): *A tanuló néz — a kirakat —*.

Az egységes generatív nyelvelmélet teljesebb képet nyújt a nyelv működéséről, mint akármely más létező nyelvtan, minthogy egységes rendszer keretében a szintaxis és a szemantika mellett átfogja a szókincstant, az alaktant és a hangtant, s ugyanakkor igényli és segíti a nyelvtörténeti, etimológiai és nyelvjárástörténeti vizsgálatok egzaktabb alapokra helyezését. Az idegen nyelvek oktatásában is mindinkább kezdik érvényesíteni az új grammatika-elmélet alapelveit; a különböző nyelvtani jelenségek közötti szerkezeti és szemantikai azonosságok és különbségek jól érzékeltethetők már középiskolás fokon is bizonyos transzformációs műveletek segítségével; a szintaktikai szinonimitásban, a mondatok többértelműségének a magyarázatában vagy egyszerűbb nyelvi alakulatok összetettebbé való átalakításában, egy igének névszóvá való változtatásában — bő alkalom kínálkozik arra, hogy a tanulóknak tudatosítsuk a nyelv alkotó jellegét, a beszélő egyednek azt a képességét, hogy „véges“ számú grammatikai eszközzel és eljárással szinte „végtelen“ számú nyelvi alakulatot hozhat létre.